

IRK FERENC*

Értékvédelemtől ex ante prevencióig

A szerző arra keresi a választ, hogy globalizálódott világunkban van-e egyáltalán lehetőség, s ha igen, van-e még arra igyekezet, s ha igen, sikerre vezethet-e az a törekvés, amelyik a demokratikus alapértékek biztosításával párhuzamosan a büntetőjogi intézmények tradicionális eszmeiségének megtartásával igyekszik a 21. század új kockázatainak és veszélyeinek megelőzésére. Az európai társadalmak kultúrájában mélyen gyökeret vert morális alapelvek képesek-e még támogatni az új racionalitás: a rövid távú érdekek kiszolgálására szövetkező hatalmi tényezők értékelveken túllépő tevékenységét? Milyen új érdekekre épülő (nem) értékek rendszere látszik kibontakozni, s ebből milyen következtetések vonhatók le? A kriminálprevenciónak melyek a morálisan még elfogadható és már el nem tűrhető eszközei?

I. Bevezető

Nagy Ferenc egyik monográfiájában Montesquieu-t idézi, aki azt mondta, hogy „Az állampolgár szabadsága ... elsősorban a büntetőtörvények jóságától függ.”¹ Az idestova három évszázaddal ezelőtti felismerést egy másik – immár a közelmúltunkban rögzített – írásművel egészíthetjük ki, amelyikben az olvasható, hogy a büntetőjog az állam legerősebb eszköze arra, hogy beavatkozzon polgárai életébe, korlátozza *szabadságukat*; továbbá azt a bűnügyi tudományok művelői körében „szakállas” állítást, miszerint a büntetőjog alkalmazása ultima ratio.²

Kérdésként merülhet fel, hogy miért szükséges e két állítást együtt említeni. Számos indok szólhat mellette, ezúttal azonban – tekintettel a választott témakörre, és *Ulrich Sieberre* hivatkozva – arra hívom fel a figyelmet, hogy a globalizáció egy különleges következménye, miszerint számos esetben a nemzetállami territórium kontrolljának hiánya a *szabadságot védő garanciák* elvesztését jelenti. A nemzeteken átívelő nem büntetőjogi kontrollstratégiák új modellje azzal is járhat, hogy az egyén által valamely állam-

* professor emeritus, Nemzeti Közszerológati Egyetem

¹ NAGY FERENC: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest, 2013. 22. p.

² FINSZTER GÉZA – HAJAS GÁBOR – IRK FERENC – KEREZSI KLÁRA – KISS ANNA – MÁRKI ZOLTÁN: *Magyar kriminálpolitikai és rendvédelmi koncepció*. OKKRI, Budapest, 1998. június. Kézirat.

ban élvezett védelem hatékonysága csökken. A különböző jogsegély-egyezmények alapján a külföldi jog feltétlen elismerése megfosztja az egyént a hatékony jogvédelemtől.³

Ez alkalommal szükséges felhívni a figyelmet arra, hogy a hatalom az emberi (szabadság)jogok és a biztonság fontosságának kiemelésével megváltoztathatja azt a kényes egyensúlyt, aminek a kettő között egy demokratikus jogállamban fenn kell állnia.⁴ Ennek pedig az lehet a következménye, hogy a *szabadság vagy biztonság dilemmáját* kellene megoldani.⁵ *Hans-Jörg Albrecht* hívja fel a figyelmet arra, hogy a „biztonság fogalmában bekövetkező változások egyben új ellenőrzési paradigmát indukálnak. A 'normál' büntető-jog helyébe egyre inkább az 'ellenségelvű' szabályozás lép, amely arra épül, hogy az elkövetőktől nem várható a kommunikációs partnerkénti viselkedés, ezek a személyek teljes mértékben szembehelyezkednek a jogi értékekkel és a közhatalommal.”⁶

II. Erkölc, norma, bűn⁷ és büntetés kapcsolatáról

1. Norma és erkölcs

Heller Ágnes szerint⁸ „A 'norma' kifejezéshez ... két, egymástól különböző képzet kapcsolódik. Az egyik az *általános előfordulás* képzete. E szerint a norma az, ami általánosan elterjedt (normális). A másik a *kivételelesség* képzete. Eszerint norma az, aminek történnie kell, de ami általánosan nem, pusztán kivételesen történik meg, az, amit adekvátnak nem vagy pedig csak igen kevesen valósítottak meg. Mindkét képzet valami reálisan létezőt fejez ki. Mert kétféle norma létezik. Meg kell különböztetnünk egymástól a) a konkrét normákat, és b) az elvont normákat. ... A konkrét normákban ... mindig közvetlenül nyilvánulnak meg bizonyos osztályok (rétegek) objektív érdekei. Ezért a konkrét erkölcsi normák megszegése e normákat megvalósító osztály átlaga részéről okvetlenül elítéléssel találkozunk. ... Ha egy osztály tagjai átlagban vagy többségben más cselekszenek, mint annak előtte, akkor az új szükségleteknek megfelelően maguk a szokások, maguk a konkrét normák változtak meg. Ilyenkor tehát *nem a normák tömeges megszegéséről, hanem a normák megváltozásáról van szó.* ... „Elvont normák azok az erkölcsi követelések, melyek példakép-követelésként állnak az emberekkel szemben, s melyek az

³ SIEBER, ULRICH: *Der Paradigmawechsel von Strafrecht zum Sicherheitsrecht*. In: Tiedemann et al. (Hrsg.): *Die Verfassung moderner Strafrechtspflege. Erinnerung an Joachim Vogel*. MPICC Baden-Baden, 2016. 351–372 pp. (365. p.)

⁴ VÖ. ÁDÁM ANTAL: *A biztonság mint jogi érték*. In: Balogh Ágnes – Hornyák Szabolcs (szerk.): *Tanulmánykötet Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2005. 13–30. pp. Idézi KORINEK LÁSZLÓ: *Kriminológia* I. kötet. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010. 533. p.

⁵ KORINEK 2010, 533. p.

⁶ Idézi: KORINEK 2010, 532–533. pp. Erre a gondolatra e dolgozat végén még visszatérek.

⁷ Ebben a részben Heller Ágnesnek egy, a hetvenes években kézikönyvként forgatott alapművéből gyakorta idézek. Lásd HELLER ÁGNES: *A szándéktól a következményig. (Előadások az általános etikáról.)* Magvető Kiadó, Budapest, 1970.

⁸ HELLER 1970, 142–144. pp.

adott kor szokásaiban vagy egyáltalán nem, vagy pedig csak bizonyos, egyes vonatkozásokban és nem a maguk teljességében valósulhatnak meg. Ezek közé az elvont normák közé tartoznak az *elemi normák*, melyeket Lenin így definiált: „a társadalmi együttélés legelemibb, ősidők óta ismert és évezredek óta minden intelemben ismételt szabályai”, melyek az erkölccsel együtt keletkeztek.” Későbbiek során⁹ megállapítja, hogy „... korunkban joggal beszélhetünk az erkölcsi normák felbomlásáról. A konkrét normák ugyanis egyre fokozottabban szembe kerülnek az elvont normákkal.”

Úgy vélem, leszögezhetjük: a majd fél évszázaddal ezelőtti megfogalmazott definíciók kiállták az idők próbáját, s bár manapság épp nem divat Leninre hivatkozni, a normák felbomlásáról írott gondolat és annak indokolása kifogástalan és prognosztikusan fokozottan igaznak bizonyul.

2. Erkölcs – jog – moralitás

E fogalmakkal kapcsolatban ismét célszerű Heller Ágneshez fordulni.¹⁰ Szerinte a „*Jogosság és jogtalanság* kifejezéseket az erkölcsös és erkölcstelen vagy igazságos és igazságtalan kifejezések mellett kettős értelemben szokták használni. Jogosság alatt egyrészt a fennálló jog megtartását, jogtalanság alatt a fennálló jog megsértését értik. Ennyiben jogosság és erkölcsösség viszonya jog és erkölcs viszonya a szubjektumra vonatkoztatva. Van azonban a jogosságnak és jogtalanságnak másféle érzelmi tartalma is. Mikor arról beszélünk, hogy az embernek joga van a szabadsághoz, vagy joga van az öngyilkossághoz, vagy joga van a félelem nélküli élethez, akkor ezzel korántsem azt akarjuk mondani, hogy mindezek a 'jogok' az ember számára az adott jogrendszerben ténylegesen biztosítva vannak, sőt, kötelező érvényűek. A jogosság így ebben a szóhasználatban nem azonos a jogilag kodifikálttal. A jogosság és jogtalanság kifejezések itt tehát nem fedik a fogalmak eredeti tartalmát. ... Reális tartalmát csak akkor fedhetjük fel, ha röviden elemezzük keletkezésének történetét. A jogosság fogalmának ez a kettős használata a tételes jog és az úgynevezett természetjog megkülönböztetéséből ered. Az olyan korokban, mikor az erkölcsösség rendszere bizonyos vonatkozásokban és tudatosan differenciálódik az adott jogrendszertől, vagy pedig szembekerül vele, mikor tehát az emberiség erkölcsi fejlődése bizonyos pontokon vagy a maga egészében meghaladja a jogilag kodifikált erkölcsi tartalmakat, kialakul az úgynevezett 'természetjog' fogalma, melyet szembeállítanak a tételes joggal. ... A feltörekvő polgárság a 'természetjog' fogalmával a polgárság gazdasági, politikai és nem utolsósorban erkölcsi követeléseit ideologizálta.”

Az erkölcsösség feltétele az *erkölcsi értékek követése*. Heller szerint „Erkölcsi értéken mindazokat a konkrét érzelmeket, készségeket, erkölcsi tulajdonságokat (erényeket) és erkölcsi tetteket értjük, amelyeknek potenciálisan vagy aktuálisan pozitív erkölcsi tartalmuk van, tehát amelyek közvetítői az erkölcsi fejlődésnek plusz erkölcsi szükségletet (érdeket) elégítenek ki.” Heller ezeket négy csoportba sorolja, úgymint a pozitív erkölcsi tartalmú *érzelmek*, a jó gyakorlását és/vagy a helyes tett végrehajtását elősegítő *pszichi-*

⁹ HELLER 1970, 148. p.

¹⁰ HELLER 1970, 380–381. pp., 389–391. pp.

*kai készségek, az összes pozitív tartalmú erkölcsi tulajdonság, s „végül minden emberei cselekvés pozitív erkölcsi tartalma.”*¹¹ Heller az alapvető erkölcsi értékeknek az igazságosságot, a becsületességet és a humanizmust tartja.¹² Állandó hierarchiát az értékek között nem lehet felállítani, mégpedig „azért, mert az értékek hierarchiája maga konkrétségében koronként, sőt osztályonként is más és más. Az értékek konkrét hierarchiája függvénye a) a gazdasági rendnek, b) a politikai rendnek, s általában kölcsönhatásban áll c) a kor uralkodó ideológiájával.”¹³

A jogi szabályok összeütközésbe kerülhetnek az emberek moralitásával. „Az emberek előtt ebből a szempontból a következő cselekvési lehetőségek állnak: olyanok, melyek megengedettek és egyúttal erkölcsösek is; ilyenkor nem jön létre moralitás és jog konfliktusa. Olyanok, melyek megengedettek, de erkölcsileg negatív tartalmúak. Olyanok, melyek erkölcsösek és jogsértőek. Ezekben az esetekben összeütközik egymással jog és moralitás. Végül olyanok, melyek meg nem engedettek és egyben erkölcsileg is negatívak. Ilyenkor az említett konfliktus nem is jön létre.” Heller morálfilozófiai alapállásból hangsúlyozza, hogy „Azok az emberek, akik mindig csak arra vannak tekintettel, hogy ne lépjk át a fennálló jog kereteit, de e kereteken belül képesek minden csalásra, embertelenségre, aljasságra, folyamatosan szegik meg az elvont és konkrét erkölcsi normákat, az emberiség aljához tartoznak.”¹⁴ Majd így folytatja: „Vannak olyan emberek, akik folyamatosan vagy egy meghatározott esetben végre akarják hajtani, és végrehajtják saját erkölcsi követelésüket, de csak addig a pontig, amíg az a jogba nem ütközik. Ilyen embereknel és ilyen esetekben gyakran lép fel moralitás és jog konfliktusa. Mert hiszen a jog pontos megtartása gyakran megkívánja tőlük saját morális kellésük korlátozását, míg morális követeléseik követése a jog felrúgására készítené őket.”¹⁵ Ezzel összefüggésben felhívja a figyelmet arra, hogy „A jog az államhatalom része. Jogoság és moralitás ellentmondásos viszonya így egy sajátos vonatkozásában – nem minden vonatkozásában! – erkölcs és politika objektív viszonyának egyik alete.”¹⁶

3. Norma, jogi norma, büntetőjogi norma¹⁷

A múlt tapasztalatai arra figyelmeztetnek, hogy a társadalom többségének moralitásától idegen jog meglehetősen alacsony hatékonysággal képes működni. Epp ezért tűnnek aggályosnak az olyan törekvések, amelyek az alapvető életviszonyok átférmálásának lehetőségét kizárólag vagy elsősorban jogi előírások érvényesítésével tartják kivitelezhetőnek. Legyen bármily erős a kényszer a jogkövetésre, legyen bármily szigorú annak ellenőrzése, morális háttér hiányában – főleg gyors – sikerre nem lehet számítani. Különö-

¹¹ HELLER 1970, 281–282. pp.

¹² HELLER 1970, 285–293. pp.

¹³ HELLER 1970, 293. p.

¹⁴ Erre az értékelésre a későbbiekben a Radbruch-formula kapcsán még visszatérünk.

¹⁵ HELLER 1970, 389–390. pp.

¹⁶ HELLER 1970, 391. p.

¹⁷ E témát részletesen kifejtve lásd IRK FERENC: *Kétkedő kriminológia. A rizikótársadalom kriminálszociológiája*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012. 113–169. pp.

sen akkor nem, ha a jogkövetés hátterében álló törekvések a korábban meghirdetett elvekkel olykor szöges ellentétben vannak. Az ilyen változások, mondhatni pálfordulások után hosszú időn át számítani kell az új, a korábbi elvekkel ellentétes szabályozás nyomán és miatt fellépő értékzavarokra.

E sorok szerzője lényegében az ún. neoklasszikus büntetőjogi elveket vallja magának. Ezen belül hangsúlyosan fontosnak tartja azt a felfogást, amelyik szerint kiemelt jelentőséghez jut a *büntetőjogi szabályozás* ún. *tabuszerepe*, annak a feladatnak az ellátása tehát, hogy a társadalom többsége számára világosan megmutassa: hol van a megengedett és a tiltott tett határvonala, mely viselkedésformát tűri meg az állam és annak igazgató és törvényt kikényszerítő végrehajtó apparátusa, s melyek megvalósítása esetén lép fel a rendelkezésére álló kényszereszközökkel, részint a tett megakadályozása, részint a már megvalósított tett elkövetőjének megbüntetése céljából. A hatalomnak világosan kell deklarálnia a követendő normákat és ezek közül a legfontosabbak megsértését meg kell torolnia.¹⁸ Az *alkotmányos alapjogok* között kiemelt szerep jut az emberi élethez, a méltósághoz és a tulajdonhoz való jogoknak. Nyilvánvaló, hogy az államnak erőszakszervezete útján is garantálnia kell polgárai számára ezeket az alapjogokat. Ezek a normákban manifesztálódó alapjogok azonban nem légtüres térben foglalnak helyet. Ehelyütt nincs lehetőség részletesen foglalkozni a normák genezisével. Arról azonban szót kell ejteni, hogy – bár vannak, akik ezt vitatják¹⁹ – a kifejezetten technikai jellegű jogszabályok kivételével (ha ugyan akár e körön belül van kivétel) – az *erkölcsi és a büntetőjogi normák között is szoros kapcsolat* van. Ezzel egybecseng az a megfogalmazás, amely szerint „az érték jellegénél fogva a társadalom tagjaitól a megvalósítást igényli, tehát követelményként, normaként hat.”²⁰ Az esetek többségében, amennyiben e két mező között a kapcsolat megszakad, a jogi – és így a büntetőjogi – normák kikényszerítése vagy egyáltalán nem, vagy csak nagy nehézségek árán válik lehetővé.

A *normák támaszai az értékek*, a különösen védendő értékek normává kristályosodnak, s az e normákban deklarálódott értékek eminens részét védi az állam polgárai számára.²¹ Az *alkotmányos jogállam* – szervezetrendszere útján – *választópolgárai többségének érdekeit hivatott képviselni*. Az *alkotmányos alapjogok* ezt a többségi véleményt szentesítik a legmagasabb fokon. Ez olyan külsőségekben is megnyilvánulhat, mint pl. az olyan „előírás,” amelyik szerint az alkotmány elfogadása (vagy módosítása) parlamenti konszenzushoz, vagy minősített többséghez, avagy népszavazáshoz van kötve.

Vannak természetesen olyan értékek is, amelyek megsértői *büntetőjogi úton nem vonhatók felelősségre* – legalábbis a hatályos (esetünkben a magyar) jogrend alapelveinek változatlanul hagyása esetén. Ezen értékek egy része azért védhető nehezen, mert az *értéksértő egyszemélyi felelőssége* nem állapítható meg. Más esetekben olyan módokon vagy környezetben valósul meg az értéksérelem, amely a sok évezredes hagyományok-

¹⁸ A tettek morális és jogi értékelésének történeti fejlődéséről, a legfontosabb viszonyrendszerekről részletesen ld.: IRK FERENC: *Irányzatok a tett morális és jogi értékeléséről*. Magyar Jog 1988/11, 951–957. p.

¹⁹ Erről részletesen ld. IRK FERENC: *Az erkölcs és a jog viszonyának történeti fejlődése*. Jogtudományi Közlöny 1989/4., 197–201. pp.

²⁰ HÁMORI V.: *Jogi és jogon kívüli normatív elemek a polgári ítélkezésben*. Jogtudományi Közlöny 1984/9, 491. p.

²¹ Részletesen ld.: IRK FERENC: *Morál és jog viszonya a közvéleményben*. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok XXVIII. kötet, 1991. 41–84. pp.

kal rendelkező és mindig a múltba tekintő *büntetőjog eszköztárával nem vagy csak alig kezelhető*. Külön csoportot alkotnak azok az értéksérelmek, amelyek nem egy vagy néhány, jól körülhatárolható személy számára okoznak sérelmet, hanem nagyobb közösséget, esetleg az egész *társadalmat károsítják* úgy, hogy eközben konkrétan egyetlen polgára ellen sem történik támadás.²²

4. Erkölcs és bűn, erkölcsi bűn és jogi bűn

Ismét Heller Ágnes gondolatait idézem.²³ Szerinte „Az erkölcsi bűn nem szűnik meg bűn lenni, bármilyen érdek, cél, helyes következmény igazolja, és teszi is szükségessé. Amennyiben elvont és konkrét normák megsértésével tesz valaki valamit, akkor a tett minden körülmények között bűnnek számítandó be. Miért fontos ez? Mert *bizonyos következmény-helyesség elismerésével a bűnt nem bűnként igazolni a normák felbomlásának következménye és egyben előidézője is*. Ha a bűnt ilyen esetben nem-bűnként igazoljuk – akár másnál, akár pedig saját magunknál, – akkor *megszokottá* változtathatjuk, vagy magunk megszokhatjuk azt, ami csak a konkrét szükségesség tett eleve és egyszer elfogadhatóvá.” Heller a bűnnek két fajtáját emeli ki: „*Egyéni bűnt az követ el, ki szituációját és így bűnét is maga teremti, míg kollektív bűnt, akinek mint végrehajtnak a bűn szituációját mások teremtették meg, s aki, mint nagyobb néptömeg tagja, ugyanúgy cselekszik, mint a tömeg átlaga.*”

5. Erkölcsi büntetés – jogi büntetés

Nagy Ferenc Durkheimet idézi, aki szerint a *büntetőjogi és az erkölcsi büntetésnek* azonos a szerepe. „Szerinte a bűnelkövetés a társadalom elkerülhetetlen ’normális’ jelensége, így a büntetőjognak, a büntetőjogi büntetésnek lényegi feladata a megsértett szabály újbóli megerősítése révén a társadalom, a közösség erkölcsi meggyőződésének megszilárdítása.”²⁴ Ugyancsak Nagy hívja fel a figyelmet arra, miszerint „... ha a büntetőjogi norma erkölcsi támaszt kap, úgy a büntetőjog s annak érvényesítése is hatékonyabb. ... Nem minden bűncselekményt kísér erkölcsi elítélés, ... A *mala per se* és a *mala prohibita* közötti régi különbség újból aktuális. Az előbbi fogalom az emberi együttélés alapvető szabályainak a megsértését jelenti, míg a *mala prohibita* azon magatartásokat, amelyek a hatalmon lévők saját érdekeik védelmében tilalmaznak és szankcionálnak. Ez utóbbi, azaz a *mala prohibita* jellegű szabályozási tendencia a rendszerváltás utáni időszakban sajnálatosan előtérbe került és felerősödött.”²⁵

²² Az erkölcs és a büntetőjog kapcsolatáról – itt tárgyalva a közvélemény jelentőségét és szerepét is – részletesen ld.: IRK FERENC: *Az erkölcs és a büntetőjog elméleti kérdései*. Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok XXVII. kötet, 1990. 7–62. pp.

²³ HELLER 1970, 424–425. pp., 430. p.

²⁴ NAGY 2013, 16–17. pp.

²⁵ NAGY 2013, 17–18. pp.

Szabó András – Herbert Hartot idézve – arra hívja fel a figyelmet, hogy „erkölcsileg teljesen elfogadhatatlan rendelkezések is lehetnek érvényes jogszabályok vagy jogi elvek.” Miért? – kérdezhetnénk. A válasz viszonylag egyszerű: azért, mert a jog alkotásában és alkalmazásában különböző okok miatt privilegizált szerepben levő társadalmi erők (az uralkodó osztály vagy osztályok és ezek szövetségesei) erőfölényüket érvényesítve ilyen állapotokat teremtenek és tartanak fenn.

Itt hívom fel a figyelmet a napjainkban ismét divatossá vált német szerzőre, akinek eszmeisége el kell(ene) gondolkodtassa mindazokat, akik követhetőnek, sőt követendőnek tekintik a „parancsra tettem” szemléletet. A szakirodalomban csak „Radbruch-formulának” nevezett tétel szerint „ha a tételes jognak az igazságossággal való ellentéte elviselhetetlen mértékűvé válik, azt jogtalanak kell tekinteni, s ilyenkor a törvénynek mint igazságtalan jognak az igazságosság előtt meg kell hátrálnia.”²⁶ Radbruch szerint „ugyan lehetetlen pontos határvonalat húzni a törvényes jogtalan és a jogtalan tartalom ellenére még hatályos törvény közé, azonban ahol nincs törekvés az igazságosság magvát alkotó egyenlőség biztosítására, ott a törvény nemcsak helytelen jog, hanem egyáltalán a jogi jellege is hiányzik.”²⁷

A büntetőjog konvencionálisan az érték- és érdekdimenziókban képes az emberi magatartást befolyásolni. Már a gazdasági tevékenység, az ökonomiai érdekek primátusa felvetette annak kérdését, hogy a büntetőjog képes-e egyáltalán a gazdasági folyamatok megrendezésére. Ekkor vált először kétséges²⁸ az a tétel, amit a kriminológusok szilárdan vallanak, nevezetesen: „a kriminalitás morális kategóriája indokolt, indokolható, tehát érvényes.” A gazdasági tevékenység ugyanis feltűnő ellenállást mutat a kriminalizálással szemben.²⁹ A több mint egy évtizeddel ezelőtti megfogalmazás is azt sugallja, hogy a bűnügyi tudományok utóvéd-harcokat folytatnak a modernizáció bűnözésével szemben, mind kevesebb morális támasszal és mindinkább kudarcra ítélve. Az akkor még csak kialakulóban levő rizikótársadalom új jelenségei, az azokra mindinkább képtelen és inadekvát büntető-jogtudományi válaszok azt jelzik, hogy mára ez a folyamat felgyorsult és visszafordíthatatlannak tűnik.

A globalizáció – miként arra másutt korábban részletesen felhívtam a figyelmet³⁰ – teljesen megzavarta a hagyományos, azaz a nemzetállami rendszereken alapuló hatalmi erőviszony-megoszlásokat: a lokálisat felváltotta a globális – akkor is, ha a világban működő jelenségek ellen bezárkózó országok vezetői erről megpróbálnak nem tudomást venni. A változás nem ma kezdődött. A lopakodva és egyre gyorsuló tempóban közelítő (első majd második) modernizáció új, ám nem kívánt és nehezen kezelhető kockázatait

²⁶ E gondolatot vesd össze a 14. sz. lábjegyzetnél hivatkozott Heller Ágnes morálfilozófia megközelítésből megfogalmazott azonos álláspontjával.

²⁷ KUBISCH KÁROLY: *Büntetőjog és morál*. www.kubisch.hu/hp/doc/cikkek/buntetojog%20es_moral_kubisch_karoly.pdf (Letöltve: 2017. 06. 16.)

²⁸ SACK, FRITZ: *Társadalmi átalakulás és kriminalitás. – Társadalmi átalakulás mint kriminalitás*. In: Irk Ferenc (szerk.): *Társadalmi átalakulás és bűnözés*. Magyar–német Kriminológiai Szimpózium. Budapest, 1995. augusztus 20–25. OKKRI Budapest 1996. 95–132. pp.

²⁹ Vö.: SACK 2013.

³⁰ IRK FERENC: *Megbüntethetetlen bűnök I. Transznacionális gazdálkodó szervezetek kockázatmenedzselése*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2015.

már a 20. század elejétől jól észlelhetők voltak. Ezek többségét azonban még (olykor csak a vakszerencsének köszönhetően) sikerült kontrollálható körülmények között tartani. A károkozásokra – még utólag – szabtak ki többé-kevésbé adekvátnak mondható büntetéseket. Ébresztőt a *Római Klubba tömörült tudósok* fújtak, amit *Ulrich Beck* munkássága fokozhatott volna orkán-erejűvé. Azonban a globalizációt kísérő eufória, a tőkehatalom és az államhatalom világméretű összeborulása és összefonódása csak a rövid távú érdekek prioritását akarta érvényre juttatni.³¹ Megindult egyrészt az új típusú kockázatok figyelmen kívül hagyása, másrészt a kockázatok tényleges kárkövetkezményeinek bagatellizálása és eliminálása, harmadrészt az új kockázatok adekvát kezelésére való felkészülés – ide értve a büntetési rendszer korszerűsítését és/vagy alternatív – még mindig ex post – kezelését.

A hatalom, a tudomány és a „közvélemény” viszonyának a társadalomra leselkedő veszélyek súlyozásáról egy teljesen eltorzult kép alakult ki. Ezen belül a *büntetőjogi irányultságú gondolkodás* a probléma-kezelést illetően háromfelé vált: *egyrészt* vannak az olyan tettek, amelyek hagyományosak, közvetlenül megérthetők és átélhetők (például az emberölés), *másrészt* olyanok, amelyek ugyan meg nem érthetők, de átélhetők (például a terrortámadás), végül *harmadrészt* azok, amelyek annyira újak, hogy se meg nem érthetők, és közvetlenül esetleg át sem élhetők (például környezeti katasztrófa). A *politika domináns erői* az *első* típusba tartozók eseteit továbbra is különösebb probléma nélkül kezeli, saját érdekeit követve rutinszerűen reagál a kihívásokra (azt most ne vitassuk, hogy a tudomány mindenkor ismeretének ez mennyire felel meg). A *második* típusba soroltak esetében kénytelen valamilyen módon reagálni, azonban hogy ez morálisan mennyire fogadható el, arra még visszatérek. A *harmadik* kategóriába soroltak kezelésére azonban többnyire legfeljebb szóvirágokba foglalt, valamint megszégésük esetén semmiféle szankcióval nem járó határozatok hozatalával reagál.

III. Jogpolitika – kriminálpolitika – bűnmegelőzés

Egy 2006-os OKRI-elemzés³² szólt arról, hogy a *jogpolitika*, mint bölcséleti tudomány nem csupán abban különbözik a tételes jogoktól, hogy fő hivatása a pozitív jog kritikája, hanem abban is, hogy feladatának tekinti a jog és a politika kapcsolatának tisztázását. A jog depolitizálására irányuló törekvéseket döntően a diktatúrák gyakorlatának elutasítása határozza meg, de demokratikus berendezkedésekben is riasztó lehet, amikor túlpolitizált viszonyok között a politika az alkotmányos intézményekkel szemben törekszik hatalmi céljainak szolgálatába hajtani a jogot. Mivel pedig a büntetőjog felettébb alkalmas

³¹ Az úgynevezett treadmill-theory erre a felismerésre építkezik. Lásd részletesen: SCHNAIBERG, A. – PELLOW, D. N. – WEINBERG, A.: *The treadmill of production and the environmental state*. Research in Social Problems and Public Policy Vol. 10, (2002) 15–32. pp.; továbbá STRETESKY, PAUL B. – LONG, MICHAEL A. – LYNCH, MICHAEL J.: *The Treadmill of Crime. Political Economy and Green Criminology*. Routledge, London – New York, 2014.

³² DUNAVÖLGYI SZILVESZTER – FINSZTER GÉZA – KISS ANNA – LIGETI MIKLÓS: *Közbiztonsági stratégia és kriminálpolitika*. Az OKRI 1993-as koncepciójának utóélete. OKRI beszámoló a Tudományos Tanács részére. 2006.

közvetlen hatalmi érdekek támogatására, az igazságszolgáltatás rendszere pedig nem nélkülözheti a kormányzatnak alárendelt bűnüldözés előkészítő szerepét, a *kriminálpolitikai kutatásoknak* (kiemelés: I.F.) mindenkor feladata lenne a jog szükséges mértékű önállósága feletti őrkdés.

Az idézett szerzők által megfogalmazott előbbi distinkció hívja fel a figyelmet arra, hogy szükségesnek tartom/tartjuk egymástól határozottan *megkülönböztetni egyrészt a kriminálpolitikát, mint gyakorlati tevékenységet, másrészt a kriminálpolitikai kutatásokat*. Ugyancsak a *Dunavölgyi – Finszter – Kiss – Ligeti* által írott anyagban olvasható, hogy az Európa Tanács tagországai számára a büntetés-végrehajtást érintő elvek egyenestől kötelezőek. A szerzők nyomatékosan hívják fel a figyelmet arra, hogy ezeknek a nehezen kiküzdött és állandóan veszélyeztetett értékeknek a védelme *felelős gyakorlati- és kritikus elméleti kriminálpolitikát* (kiemelés: I.F.) igényel. Az *elméleti kutatások* nem negligálhatják a bűnről és büntetésről kialakított közfelfogást, de arra nagyon is alkalmasak, hogy a szigort ígérő politikusok számára bizonyítsák, alaptalan a szüntelen hivatkozás a társadalom példás elmarasztalást követelő igényeire, mert a közvélemény – amint azt számtalan szondázás igazolta – ebben is bölcsebb, mint azt vezetőik feltételezik róla.

Az idézett OKRI-kutatók beszámolója arra is felhívja a figyelmet, hogy napjaink *állami kriminálpolitikája* nem mentes a külső hatásoktól. Az államok közötti gazdasági és politikai kapcsolatok szorosabbá válásával a *nemzetközi szervezetek álláspontja jelentősen befolyásolja az állami kriminálpolitika* alakulását. A nemzetközi szervezetek közül Magyarország számára az ENSZ, az Európa Tanács és az Európai Unió kriminálpolitikája kiemelkedő jelentőséggel bír. Az alkotmányos demokráciák európai teljesítményei kaptak megfogalmazást az Európa Tanács kriminálpolitikai elveiben, amelyekhez biztos alapokat nyújt az Emberi Jogok Európai Egyezménye. Az Egyezmény számos, a büntető igazságszolgáltatást meghatározó alapjogot szabályoz. Az Európa Tanács európai kriminálpolitikáról szóló ajánlása rögzíti, hogy a *bűnözésre adott minden válasznak meg kell felelnie a jogállami demokratikus követelményeknek és az emberi jogi garanciáknak*. Bármennyire is súlyos bűnözési szempontból a társadalom helyzete, megengedhetetlenek az olyan intézkedések, amelyek nincsenek tekintettel a demokratikus értékekre, a jog uralmára és az emberi jogokra (Recommendation No. 96/8 on Crime Policy in Europe in a Time of Change).

A kriminálpolitika feladatszabásából adódóan *tévesnek tartom azt a felfogást*, amelyik szerint „A büntetőjognak jogállami alapokra helyezését követően jelenleg a büntetőjog tudománya, a büntetőjogi dogmatika (át)kriminálpolitizálódott, vagyis a kriminálpolitika a hatókörét kiterjesztette, a büntetőjogi dogmatikára is rátelepedett; a büntetőjogi dogmatika lényegében a (kriminál)politika eszközévé vált.”³³ A korábbi fejtegetésekből talán kitűnik, hogy véleményem szerint ez az állapot a büntetőjog és a kriminálpolitika közötti feladatmegosztásból adódik, és nem tekinthető hibának.³⁴ Álláspontom nem mond ellent annak,

³³ NAGY 2013, 94. p. Az idézett mondat megismétlődik a könyv 124. oldalán.

³⁴ Mintha ehhez hasonló véleményen volna Nagy Ferenc is, amikor azt írja: „A büntetőjog-dogmatikai és a kriminálpolitikai gondolkodás szigorú elválására továbbá azt szokás állítani, hogy a büntetőjog-dogmatika tárgya a hatályos jog, a jog, ahogy jelenben van, míg a kriminálpolitika tárgya ezzel szemben a jog kívánatos megalkotása, azaz a jog, ahogyan a jövőben kellene lennie. Ez azonban nem jelent ellentétet, az, ami ér-

hogy elítéljem, amikor a hatalom negligálja a tudománnyal való párbeszédet, vagy ha formálisan esetleg nem ezt teszi, a tudományos érvek figyelmen kívül hagyása által a gyakorlatban mégis ezt a szándékát bizonyítja.

Nagy Ferencnek a *pozitív generálprevenzióról* írott tanulmányában³⁵ a prevenció egészéről számos fontos megállapítás olvasható. *Daniel Spychert* idézi, aki úgy véli: „Az a törekvés, hogy a jogtudatot/jogkövetést erősíteni kell, bizonyára értelmesnek tűnik, azonban *kétséges*, hogy ez a cél a büntetőjog segítségével megvalósítható.”³⁶ Nagy Ferenc azon az állásponton van, amelyik szerint „A negative generális prevenciót érintő kifogások, problémák többnyire hasonlóképp vonatkoztathatók a ‘szalonképesnek’ gondolt pozitív változatra is, amely valójában nem elsősorban a büntetőjogi büntetés célmeghatározását szolgálja, hanem általában a büntetés szimbolikus-kommunikatív funkcióját, sajátos feladatát és potenciális pozitív hatását emeli ki.”³⁷ Figyelemre méltó az a *Stratenwerth*-től származó és Nagy által idézett megállapítás, amelyik szerint „a büntetés előfeltételezett pozitív hatásairól semmiféle differenciált kijelentés nem tehető. A bűncselekmények megelőzése, a büntetéssel fenyegetés csak egyik feladata az államnak. ... Ebben a tekintetben a pozitív generálprevenció nem lehet több, mint a büntetés speciális feladata.”³⁸

IV. Cselekményi és személyi társadalomra/társadalmi veszélyesség kezeléséről

Korábban azt állítottuk, hogy a büntetőjog az érték- és érdek-dimenziók mentén képes működését kifejteni. Láttuk azt is, hogy ennek határai egyre szűkebb területekre húzódnak vissza, sőt azt mondhatjuk, hogy mára csőd közeli állapotba jutottunk. A bűnügyi tudományok művelői számára ez különösen akkor válik feltűnővé, amikor azt tapasztalják, hogy vannak olyan életterületek, amelyeknek büntetőjogi eszközökkel történő kezelése számos, a jogállamiság határait feszegető megfontolás valóra váltásával történik. Erre utal Nagy Ferenc is, amikor azt írja, hogy „... a biztonsági felfogás – olykor egyoldalú – dominanciája gondolatilag veszélyes módon összekapcsolódik a kitaszítás (kirekesztés) és a prevenció iránti társadalmi igénnyel. A társadalomból a ‘rosszat’ mindenáron kiűzni és a társadalomba nem integrálni akarni, ez nem felvilágosult kriminálpolitikára utal.”³⁹

Amint korábban erről már említést tettem: vannak olyan életterületek, amelyek jogi/büntetőjogi eszközökkel történő befolyásolási kísérlete eleve kudarcos vállalkozás. Ilyennek bizonyultak a közelmúltbéli történések közül például a fukushimai atomka-

telmezés, joglogika segítségével a hatályos joggal kapcsolatban kidolgoznak, az ugyanakkor a törvényhozó kriminálpolitikai célképzései végrehajtandó továbbgondolásának az eredménye is.” NAGY 2013, 123. p.

³⁵ NAGY FERENC: *A generális prevenció teóriájáról pozitív megközelítéssel*. Jogtudomány Közlöny 2016. május 249–256. pp.

³⁶ SPYCHER, DANIEL: *Die Legitimität der retributiven Kriminalstrafe*. Taunusstein Verlag Dresden. 2013. 153–156. pp. Idézi: NAGY 2016.

³⁷ NAGY FERENC: *A magyar büntetőjog általános része*. Második átdolgozott kiadás. HVGORAC 2010. 256. p.

³⁸ STRATENWERTH, GÜNTER: *Schweizerisches Strafrecht Allgemeiner Teil I: Die Straftat*. Stämpfli Verlag Bern, 2011. 46–47. p. Idézi: NAGY 2016.

³⁹ NAGY 2013, 168. p.

tasztrófa, a MAL Zrt. üzemkörében bekövetkezett vörösiszap-katasztrófa⁴⁰ az Illatos úti hulladéktárolás.⁴¹ Általában a hulladékkezelés, mint az egész bolygónkat behálózó probléma egyre inkább felkelti a bűnügyi szakemberek érdeklődését is, nem utolsósorban a sokrétű, egymást átszövő hálózatok tevékenysége okán.⁴² A felsorolt néhány példával összefüggésben lefolytatott hatósági (így például bírósági) eljárásokból az tűnik ki, hogy egy nagy horderejű, de a hagyományos jogrend rendszerébe nem vagy csak nehezen illeszthető cselekmény alkalmával a jogrendszer eresztékei recsegnek-ropognak. Nemcsak a tettesek személyének megnevezése okoz nehézséget, de még inkább a tettarányos büntetés kiszabása teremt megoldhatatlannak látszó feladatot. Tegyük mindjárt hozzá: nem, de legalábbis nem elsősorban az igazságügyi apparátusok hibáztathatók az ilyen – a lakosság számára nehezen megemészthető – állapotok miatt. Az okot magában az *ilyen problémák kezelésére alkalmatlan rendszerben* kell keresni – és ezen belül maradvá nehézzé volna jó megoldást találni. A hagyományos büntetőjogi elveken alapuló és morálisan védhető egy-szerre *proaktív és ex post büntetések ebben a körben nem vezethetnek el a kívánt célhoz.*

A globalizálódott világ egy másik területén – ahol az imént említett esetekkel szemben a kockázatok nem ritka kivételek vagy távoli, esetleg soha be nem következő veszélyek formájában testesülnek meg, hanem tegnapi mára mindennapjaink valóságának részeivé váltak – a politikusok viszonylag gyors, és a közvélemény számára kedves döntések hozatalára készülnek, amelyekhez az első lépéseket már számos (hangsúlyozottan: a mi kulturális körünkbe sorolandó) országban meg is tették. Úgy tűnik azonban, hogy emiatt *válaszút elé érkeztünk*: szándékolt (és részben már megvalósított) törekvéseik *vagy* lerombolják a megszokott szabadság-biztonság egyensúlyi állapotát, elmozdulnak a jogállamiság számos formában deklarált és számon kért elveitől és gyakorlatától; *vagy* a globalizációval összefüggésbe hozható bűnözés egyre több és sokszínűbb új megnyilvánulásával nem sikerül megbirkózni.

Ulrich Sieber legutóbb 2016-ban foglalta össze – aggályait sem nélkülözve – az új világ új szemléletét. Dolgozatában részletesen bemutatja azokat a tetteket, amelyek esetében *a hatalom* már nem az *ex post* szemléletnek megfelelően érvényesülő represszív büntetéseket alkalmazza, hanem az *ex ante elv szerinti prevenció eszközöket veti be*. A veszélyeztető bűncselekmények elvi alapjaira építkező szemlélet lényege, hogy büntethetőnek nyilvánítja a tett tervezésének korai fázisát. A hagyományos elveken alapuló veszélyeztető bűncselekményektől eltérően az új felfogás lényege, hogy a veszélyességet *nem valamely tett (cselekedet) megvalósulásának kockázata, hanem* mindenekelőtt *a (potenciális) tettesben rejlő kriminális szándék* határozza meg. Az érvényben lévő *terrorizmus-büntetőjog* alkalmazása során Németországban már ez az elv érvényesül.⁴³ A globalizáció és a vele együtt járó gazdasági-társadalmi változások következményeként a

⁴⁰ Az Ajka melletti tározójából 2010. október 4-én kiömlő vörösiszap három települést öntött el, Kolontárt, Devecsert és Somlósárhelyt. A katasztrófában tízen haltak meg, több mint kétszázan megsérültek, több száz ház pedig lakhatatlanná vált. BOTOS TAMÁS: *Mindenkit felmentettek a vörösiszapperben*. 444.hu. 2016.január 28. (Letöltve: 2017. 06. 16.)

⁴¹ http://hvg.hu/itthon/20160106_Illatos_ut_140_eves_problema_oldodott_meg (Letöltve 2017. 06. 16.)

⁴² Lásd erre egy viszonylag friss elemző tanulmányt. WARD, TONY – GREEN, PENNY: *Law, the State and the Dialectics of State crime*. Critical Criminology (2016) 24: 217–230. pp. Nem véletlenül ebben a tanulmányban a szerzők a jogrend és a hatalom egymással kapcsolódó kérdéseit feszegetik.

⁴³ SIEBER 2016, 355–356. pp.

büntetőjogi intézményrendszer lebontásának vagyunk tanúi, aminek legfeltűnőbb megnyilvánulása, hogy a *büntetőjogon alapuló bűnözéskontroll szerepét mindinkább átveszi a biztonsági jogon nyugvó bűnözéskontroll*.⁴⁴ Ez részben a pénzügyi bűncselekmények körében érvényesül, amelynek során nem büntetőjogi, hanem pénzügyi jogi eszközökkel hajtanak be (koboznak el) olyan „tétéleket”, amelyeknek jogszerű eredetét a delikvens nem tudja megfelelő módon igazolni. Ebbe a körbe sorolják a biztonsági őrizet alkalmazását éppúgy, mint a veszélyelhárítási, valamint a migrációs témakörökön belül a jog körébe sorolható tetteket. Sieber hangsúlyozza, hogy a felsoroltak éppúgy *ingatag jogdogmatikai lábakon állnak*, mint a háború és béke, a belső és a külső biztonság védelmének célját szolgáló szabályozások. Nemkülönböztetve ellentmondásosak azoknak a jogi előírásoknak a megítélése, amelyek a törvény által védendőnek nyilvánított jogi tárgyak civil szervezetek általi védendő módszerét szabályozzák, különös tekintettel a magán-szervezetek által a beosztottaik számára hozott saját szabályzataikra. A bűnösségre alapozó sok évszázados büntetőjogi elvek helyét gyorsuló tempóban foglalja el a veszélyelhárításnak prioritást biztosító, és a veszély megalapozottságára építő, a büntetőjogi eszköztárat gyakran igénybe sem vevő veszélyelhárítási preventív bűnözéskontroll.⁴⁵

V. Összegezés

E dolgozatot az értékek és normák viszonyával kezdtem. Majd folyamatosan arra kellett rájöttünk, hogy amit a filozófusok és egyéb bölcselek világosan megfogalmaznak, azt a gyakorlatban az erre „illetékesek” – lényegében így vagy úgy, mi valamennyien – elrontják/elrontjuk. A hálózatot alkotó okok láncolata még nem vagy csak részben ismert. Nem hogy a megoldáshoz, de legalább az elviselhető állapotok fenntartásához/megteremtéséhez vezető út egy olyan alagútban vezet, amelyiknek nem látszik a kijárata. Egyetlen biztosat tudunk: társadalomra egyre fokozódó mértékben veszélyes tettek kezelése – legalábbis a magunk kulturális környezetében – inkább tekinthető kapkodással párosuló tűzoltásnak, mint megfontolt és az új kihívásokra adekvát válaszokat adni képes koncepción alapuló stratégia megvalósulásának. Az a tény, hogy van olyan hely Európa közepén, ahol egy ex ante elven alapuló büntetési rendszer bevezetéséről nem csak vitatkoznak, hanem már egyenesen azt alkalmazzák, minden másnál inkább mutatja, hogy a mi értelmezésünk szerinti jogállami, valamint a hagyományos jogdogmatikai elveken nyugvó büntetőjog-alkalmazás a mindennapi valóság keretei között félelmet és/vagy szorongást előidéző jelenségnek akár a megelőzésében, akár a kezelésében csődöt mondott.

Úgy vélem, hogy – miként ezt már korábban is jeleztem – végre tényleg el kellene gondolkodni azon, hogy mire alkalmas és mire nem a büntetőjog. És amire nem, azzal mit kezdünk, hogy továbbra is úgy tűnjünk, mintha ezután is képesek volnánk a legsúlyosabb normasértésekre ultima ratióként büntetőjogi eszközökkel sikeresen reagálni. Mindezek ismeretében azonban fel kell tennünk néhány kellemetlen kérdést: Így például

⁴⁴ Ennek részletes ismertetését lásd SIEBER 2016, 357–364. pp.

⁴⁵ SIEBER 2016, 366–367. pp.

azt, hogy *miért büntetünk*, mi a büntetőjogi büntetés célja? Netán a büntetések generálpreventív hatásának *illúziója* – s ha igen, kell ez nekünk? *Mire jó* a proaktív büntetés, és *miért nem jó*? *Mi várható* ezután, mit szabad/kell feladnunk, s mit kell, és ha kell, mit tudunk elveinkből megőrizni? Továbbra is minden megy a maga útján mindaddig, amíg fájdalmasan világossá nem válik, hogy a kapitalizmus jelenleg ismert egyetlen formája sem tartható fenn? Valóban egy olyan futószalagon rohan vagy taposómalomban⁴⁶ mozog a világ, amiből – ha nem az alapoknál, és nem azonnal kezdünk el egy valódi modernizációt – később már nincs kiszállás?

⁴⁶ A környezetszociológiai szakirodalomban jól ismert a kapitalista gazdasági berendezkedésbe kódolt növekedési kényszer, amit a termelés futószalagjának/taposómalomának (treadmill of production) nevezett elmélet ír le. Lásd például: SCHNAIBERG, A. – PELLOW, D. N. – WEINBERG, A.: *The Treadmill of Production and the Environmental State*. In: Mol, A.P.J. – Buttel, H. (eds.): *The Environmental State Under Pressure*. Elsevier, Oxford, 2002. 15–32. pp.; GOULD, K. A. – PELLOW, D. N. – SCHNAIBERG, A.: *The Treadmill of Production: Injustice and Unsustainability in the Global Economy*. Paradigm Publishers, Boulder, CO. 2008. Idézi: DOMBI JUDIT – MÁLOVICS GYÖRGY: *A növekedésen túl – egy új irányzat hozzájárulása a fenntarthatósági vitához*. Közgazdasági Szemle 2015. február 200–221. pp. (208. p.)